

LITTERATUR

SVENSK PROSADIKTNING 1948

Av rektor ELOF EHNMARK

I 1948 års bokproduktion möter man diktare från hela det halvsekel, som snart har förgått. Stämmorna och röstläget skiftar, men grundtonen är i stort sett densamma. Allvaret dominerar. Huvudtemat är ängslan och oro i en värld, vars sår inte vill läkas, och svårigheten att leva som människa i en tillvaro utan fäste. Pessimismen från sekelskiftets tid hade delvis andra grunder, men den var lika äkta som nutidens, och läsaren av i dag känner det därför inte som en dissonans, när han konfronteras med den grundfasta desillusionen hos fin de siècle-diktaren *Bo Bergman*, som 1948 publicerat sin andra roman, *Ett bokslut*. Den berättar om hur fru Julia Martell av en oemotståndlig lust drivs att rekapitulera sitt öde, när hon har sitt liv bakom sig. Hon har haft en skuld att försona, och det har hon sökt göra genom att helt uppoffra sig för sin son. Det går som man kan vänta. Alltför stor undfallenhet och alltför stora förväntningar gör, att sonen snart går sina egna vägar. Han är van att få och van att ta för sig, och det slutar illa för honom. Under sin ensamhets långa år tvingas Julia Martell att lära sig resignationens konst, och hon får även erfaras, att andra människor lika litet som hon själv har kunnat förverkliga, vad de velat. Det är Bo Bergmans gamla tema: drömmen om livet i kontrast till livets obevekliga, grymma verklighet, som än en gång varieras. Han vet, att »livet bryr sig inte ett skvatt om vår lycka, bara om sitt eget fortbestånd», men han vet också, att man kan säga sitt trots allt till ödet och bevara sitt människovärde. Det gör Julia Martell. Sin gamla konst att komponera en historia behärskar Bo Bergman med oförminskat mästerskap. Det är spänst och friskhet över skildringen, en rad snabbt skisserade bipersoner är tagna på kornet, och händelserna ackompanjeras av lyriska stämningar, först och främst stockholmsbilder, i novemberdis, i marsblåst, i junigrönska. Kompositionen är väl beräknad. Julia Martells dagbok är tillbakablickande och ger henne själv på en gång som gammal och ung, och i en efterskrift, där det berättas om hennes död, kommer ytterligare nyanser till från andra synpunkter. Men därmed är inte romanen slut. Dagboken ärvs av en modern ung flicka. Hon finner den en smula larvig. Själv har hon fått en helt annan start i livet och tänker inte låta det bedraga sig. Hon representerar ungdomens eviga oförmåga att ta lärdom av de gamlas erfarenhet. Också det hör till livets tragik. Men ändå — i den unga damens övermodiga säkerhet glimtar det fram något av det som Bo Bergman tycker om hos de unga. De skall förmodligen inte komma till annat resultat än

hans egen generation, men det lyser kring dem av hopp och livslust. Det kan han inte låta bli att glädja sig över.

Tiotalisterna är representerade av *Elin Wägner*. I novellsamlingen *Spinnnerskan*, som blev hennes sista bok, är visserligen alla berättelserna utom titelnovellen tidigare publicerade, men de ger en god sammanfattning av författarinnans utveckling, berättarlynne och målsättning. Den stora tendensen i hennes diktning var de båda frågorna kvinnosaken och fredssaken, som för henne hade blivit ett. Krigets onda kan inte botas annat än genom matriarkatets idé, genom att de alstrande och spirande krafterna vinner seger över de förödande och förstörande, som mannasamhället givit makt åt. Dit är vägen lång, men för att nå fram, för att överhuvud vinna erkännande måste kvinnan akta sig för att underkasta sig mannens diktat, det får fröken Melander lära sig i »Det hemlighetsfulla kuvertet». Tvärtom gäller det att frejdigt hålla på sitt och på vanlig mänsklig rättvisa i en vrängsint mannavärld, så som den unga Bjutti gör gentemot den mäktige generaldirektören i den friskt och muntert berättade »De blå silkesstrumporna». I novellen »Spinnnerskan» låter Elin Wägner en rad av de föregående berättelsernas kvinnor samlas, och där förvandlas inför deras ögon portvaktfrun Aina Andersson till Spinnnerskan, urmodern, som förkunnar den mognade Wägnerska livsvisdomen: striden skall inte bara stå mellan mans- och kvinnosamhälle, ty den uppgift, som kvinnan har och endast hon kan föra till målet, är att undan mekanisering och maskincivilisation återföreana människan med naturen själv, med dess rytm och växtkraft, med dess förbindelse med det gudomliga ursprunget. Elin Wägners sista bok kom så att spänna över hela hennes författarskap, från ungdomstidens friska revolt-humor till den mystik och religiositet, som var grundtonen i »Vinden vänder bladen».

Spinnnerskan är tiotalistisk inte bara genom sin realism och sin sociala tendens utan också genom att den spanar mot en lösning, griper efter ett botemedel. Klarsynen finns där men också värmen och tillförsikten. Det är, som om representanterna för de äldre diktargenerationerna, Bo Bergman och Elin Wägner, hade en trotsigare stridsberedskap, en spänstigare viljekraft än de yngre. Den förra efterkrigstidens ångest och hemlöshet, som främst Pär Lagerkvist blev den ropande rösten för, återklingar på nytt hos en ny generation. Av tjugotalets egna diktare har ingen framträtt med originalverk, men man kan erinra om den samlade volym, som rymmer *Sigfrid Lindströms* suggestiva sagor och miniatyrer med deras genomskådande skepsis och underfundiga ironi och om *Gertrud Liljas* novellurval *Budbäraren*, som ger exempel på hennes kloka människokunskap, välberäknade intrigföring och aforistiska formuleringskonst. Bland dem som trädde fram under trettioalet, har *Ivar Lo-Johansson* publicerat *Ungdomsnoveller*, som visar en författare på väg, och *Eyvind Johnson* har samlat *Krilonserien* i en tung volym. Av de övriga äro många väl representerade i årets produktion.

Vad man emellertid särskilt lägger märke till i denna är, som antytts, inte någon generationsmotsättning utan tvärtom en samstäm-

mighet, som visar entydigheten i tidens drag. Det lönar sig därför inte stort att spåra upp litterära skikt och strömfåror. I stället skall här ges exempel på ett par av de grundteman, som på skilda sätt har varierats. Det man främst fäster sig vid är temat om ensamhetens farlighet och om gemenskapens svårigheter. Ensamheten kan vara något nödtvunget och invant och danas ut till en livsstil. Hur en sådan livsstil tar sig ut och vad den döljer inom sig, är ämnet i *Stina Aronsons Sång till Polstjärnan*, där författarinnan fortsätter sina skildringar av Tornedalens finskspråkiga svenskar. Det händer inte mycket och sägs inte mycket i bokens åtta berättelser, men Stina Aronson har en intuitiv förmåga att ge liv åt dessa människor, som fått sin livstakt av stillheten, vidderna och torftigheten och som i så hög grad lever inom sig själva, i en nästan omedveten slutenhet. Med små glimtar kan hon förklara mycket. När den unga Bertina råkar säga åt läkaren, att hon sett på myrorna, att det skall bli regn, och läkaren undrar, hur hon kan märka det av myrorna, vågar hon knappt svara av fruktan »att skämma ut honom för hans okunnighet». Den sortens blygsamhet liksom den stillsamma rofullheten ger stilen åt dessa människor, skänker dem ett slags fulländning. Hur betecknande är inte historien om lappen Junkar, som en dag varje år vistas för sig själv på fjället Passälke för att samla tid åt sig till brådskans dagar och för att samla tröst till den dag, då hans hjärta kan behöva det. Några av bokens noveller äro sanatorieskildringar, och av dem kan man särskilt nämna »Den andra flickan» och »Den röda gåvan», två berättelser om ensamhet, vilka med sin knappa, säkra psykologi visar Stina Aronsons förmåga av inlevelse, medkänsla och gestaltning. Längre söderut men ändå i övre Norrland har *Björn-Erik Höijer* sina domäner: trakten kring Malmfälten. Också där har naturförhållandena satt sin prägel på människorna. Med sin realistiska klarsyn och sin varma medkänsla söker Höijer visa, hur det inbundna och människofientliga kan förlösas av förståelse och gemenskap. Han dras till de säregna och utanförstående, tränger in i deras problem och leder skeendet fram till ett avgörande. När han berättar rakt på sak lyckas han bättre än när hans temperament driver honom till symbolism och patos. Därför kommer han i sin novellsamling *Johan Blom* håller ut mindre till sin rätt i den långa inledningsnovellen »Korparna» med dess ödessymbolik, än när han berättar om skogsströvande och fiskande män, och allra bäst har han lyckats i titelnovellen; den ger bilden av en människa, som man får se tvärs igenom, och den ger själva doften av lapplandsälvarnas natur och hela spänningen i ett fiskeäventyr. Här träder också den lyriska tonen i dagen, som ger stämning och rymd åt Höijers äkta och allvarliga författarskap. Den norrländska skogsensamheten har fått sin skildring i *Albert Vikstens Eld och bröd*, en roman om arbetet vid kolmilorna i Ångermanland, gjord med det upplevdas saklighet. Som en färgrik, hemvävd matta av minnen verkar denna självbiografiskt anlagda roman om hårt och spännande arbete, om tunga bekymmer och fattiga glädjestunder, om kamratskap och ensamhet, om bundenhet och längtan. Stommen i den är författarens egen väg från kropps-

arbete till diktning. Dess styrka ligger dock inte på det psykologiska planet. Huvudvikten är också lagd vid det verklighetsstoff, som den unge huvudpersonen samlar och drömmer om att forma till dikt.

Den ensamhet, som vilar över Vikstens skildring, är en skapande ensamhet, men det är inte den som ger tonen åt dagens litteratur, utan den förkvävande och förödande isoleringen. Stundom tar känslan av värnlöshet och försvarslöshet form av revolt mot hela den tillvaro, som endast ter sig som meningslöshet. Klangerna från Pär Lagerkvists förra efterkrigstid, från »Kaos» och »Onda sagor» ljuder på nytt, fast med fränare tongångar. Vad har gemenskapen lett till annat än krig, ett allas krig mot alla? Vad är i grunden människan annat än ett vilddjur, stark endast i förmågan att förstöra och ödelägga? Det är temat i *Bengt Anderbergs Kain*. Tidigare har denne författare sökt idyllens och de lyriska stämningarnas compensation i en tillvaro, som han velat se förhoppningsfullt på. I *Kain*, liksom i en tidigare dikt med samma namn, avslöjar han brutalt och hänsynslöst homo vulgaris, människan som den blodbesudlade mördaren, obekymrad om allt utom sin egen njutning. Huvudpersonen är en deserterör undan ett meningslöst krig. Han får några dagars frist i en undanskymd skog men blir där själv våldsman och mördare. I en parallellhandling är han diktaren, som förför sin väns hustru. Någon individuell personskildring är det inte fråga om i denna bok. Närmast kan den betecknas som ett utbrott av skräck, ångest och vämjelse, som en avstjälpningsplats för det äckel över tillvaron, som gripit förf. Kanske vill han också chockera med sitt ohämmat grova språk, där de värsta kasernglosorna inte föraktas. Men är det allvar i hans förklaring, att meningen med en bok är att hjärtat skall stanna i kroppen på läsarna och tvinga dem att börja om från början med hela världen, så torde *Kain* inte få några viktigare påföljder. Till tendens och anläggning visar den inte något egentligt nytt. Dagermans »De dömdas ö» gjorde t. ex. betydligt starkare verkan med sin drömsymbolik. Kanske har *Kain* med sin förtvivilade galghumor varit ett nödvändigt utlopp för Anderberg själv. Dess betydelse kommer i så fall att ligga i vad han efter denna rensningsprocedur förmår åstadkomma. Ty även i *Kain* finns det inspirerade sidor och suggestiva detaljer, som vittnar om hans äkta diktartemperament.

Hemlöshetens tema varierar på ett annat sätt hos debutanten *Bengt Söderbergh*. Hans *Den förstnade* är närmast en lyrisk meditation om frihet eller kanske rättare om befrielse från det förstelnande mänskliga vanelivet. Bokens jagperson har sökt fly undan ansvar och beroende, men friheten från tvånget ger ingen hel befrielse. På en glidande, melodiös prosa grubblar han över sitt problem utan att finna någon lösning, och boken slutar i ett mollackord. Desto mer konturfast har livsångesten och främlingskänslan gestaltats i *Bengt E. Walls* roman *Vännen Patrik*. Redan i fjolårsdebuten kunde man iakttaga Walls strävan att genomblicka ett skeende. I den nya boken har han nått full behärskning av stoffet, och därtill visar han ett balanserat artisteri, en humor och en grace, som endast understryker allvaret och tragiken i vännen Patriks sällsamma äventyr.

Patrik är en nevrotisk, hunsad liten underordnad i ett statligt verk. Han lever sitt dagliv i skräck och ängslan, en Chaplinfigur, som inte kan gå över en gata eller göra en tågresa, utan att all världens olyckor störtar sig över honom. Men på sin ensamma kammare tar han revansch i sällskap med de stora diktarna och tänkarna, »Jag älskar den litteratur, som för mig bort ifrån mig själv». Detta ger honom en idyllisk ro mitt i en tillvaro, som hotar att trampa sönder honom. Härtill kommer minnet av hans kära gamla mamma och förvärvet av kattungen Hiawata, som han omfattar med faderlig ömhet. En äventyrlig upplevelse i verket, i vars källare han råkar bli instängd, och Hiawatas grymma död, slår sönder idyllen för honom, gör honom fullständigt värnlös och bringar hans latent själssjukdom till utbrott. Patriks historia är berättad i dagboksform. Anteckningarna under sjukdomstiden, vilka får ett alltmer förvirrat uttryck, blottlägger den verklighet, som han velat undertrycka för att få skäl för sin idylltillvaro. Minnet av modern visar sig t. ex. vara en romantiserad omdiktning av en bister verklighet. Konfrontationen med denna inre realitet gör, att Patrik finner rätt på sig själv, får fotfäste och lindring i sin verklighetsskräck. Nu kan han bekänna: »Jag älskar högst den litteratur, som för mig in till mig själv: den nakna och kalla sanningens, den obevekliga klarsynens, den hårda barmhärtighetens litteratur. Döm därav, vilken människa jag blivit — men döm mig icke för hårt.» Bengt E. Wall har med denna roman sökt sig djupt ned i ett hårt beträngt själsliv men han har också byggt upp skildringen med ovanligt säker hand. Framför allt har han format en levande gestalt, som står fram tydligare, ju fler skikt som blottas i dess inre. Patrik är en människa, som man inte bara tveklöst tror på utan också tvingas hålla av, som man stundom skrattar åt men än mer ängslas för.

En särpling, men av viljekraftigare slag, är också Konrad Johnson i *Folke Fridells* mycket underhållande roman *Syndfull skapelse*. Fridells tema är människans möjlighet att vara människa i maskinsamhället. Sociala reformer har enligt hans mening föga värde, så länge arbetshanden vid maskinen är en död mans hand, så länge arbetet inte kan hjälpa människan till den inre växt, som förmår skänka harmoni. Industriarbetaren Konrad Johnson uppfattar fabriken som en ny sorts skapelse, vilken till skillnad från den gamla bibliska inte delar dygnet i dag och natt. »Fabriken säger inte varde ljus. Den struntar i soluppgång och aftonrodnad och säger varde skift i stället. Det blir mer profit på det viset.» Konrad beslutar att ta hand om sitt värde som människa, att skaffa sig den frihet som är hans, när alla andra har fått sitt. Psykotekniska standardrecept för trivsel i arbetet tror han inte på och inte heller på sedvanliga välfärdsanordningar: »Det är ju inte tre veckors semester i stället för två det gäller utan en ny moral och en ny barmhärtighet. Lite rätt för människan att vara människa under den tid hon kan njuta av det.» Han beslutar att helt enkelt strunta i arbetet och vara borta från fabriken under en vecka, och den vill han ägna åt att i lugn begrunda sina frågor och i handling bevisa sin rätt att vara människa. Den

veckan skall bli hans skapelsevecka, men den blir en syndfull skapelse. Hans inre och yttre upplevelser under den självtagna ledigheten gestaltar sig till en enda nervpåfrestande prövning. Alla ser miss-tänksamt på honom och alla trakasserar honom, arbetsgivaren och fackföreningspamparna, kamraterna och grannfamiljerna. Själv kan han inte sova om nätterna och har ingenstans att ta vägen om dagarna. Yttre omständigheter och hustruns trofasthet förmår honom att verkligen genomföra sin avsikt utan alltför stora påfrestningar. Allt har dock inte blivit nederlag för honom. Han har ändå visat sig vara något mer än bara ett nummer i avlöningslistan. Själv har han fått nya perspektiv och åt andra har han givit en tankställare om problemet, hur människan skall mäkta förbli människa i maskinsamhället. Fridell har berättat om detta på sitt flärdlösa men samtidigt underfundiga sätt. Miljö och atmosfär har fångats i snabba, säkra drag, och Konrad Johnsson har blivit en människa, som trots sin originalitet är alldeles som vi andra, i sin naturliga ängslan och rädsla, i sin benägenhet att camouflera sitt inre, i sitt behov av gemenskap och sympati.

Om möjligheten att vinna själens frid i världens kaos handlar även *Sven Stolpes Sakrament*. Också här är huvudpersonen en ensam man, skådespelaren Erik Leopold. Trots alla sceniska triumfer står det en kyla kring honom, och han känner sig invärtes tom. Till sin åskådning är han romersk katolik, och romanen om honom har fått formen av en pilgrimsfärd, vars etapper symboliseras av den gotiska katedralen i Chartres, som betecknar den estetiska elevationen, av den romanska klosterkyrkan i Morienvall, som betecknar det på en gång stränga och frigörande lärosystemet, och den gotisk-romanska kyrkan i Vézelay, vars blandstil betecknar föreningen av lärans fasthet och elevationens under. Som så ofta i Stolpes skildringar av detta slag är det högmodet och självtillräckligheten som är den mest svår-bemästrade synden. Leopold tvingas inse, att högmodet gör hans hjärta kallt, hans goda gärningar värdelösa och hans konstnärskap till tomma visors buller. Rädningen är för Stolpe den fulla underkastelsen under den katolska kyrkan med dess övermänskliga krav och dess översvinneliga nåd. Särskilt vill han demonstrera helgon-dyrkans betydelse för den religiösa känslans fördjupning, och man kan läsa hans bok som ett försvar för helgonlärans mening om den kristet hängivna, från det jordiska befriade, helt förändligade människans möjlighet att bli redskap till medmänniskors frälsning. Stolpe har inte sin styrka i persongestaltningen. Hans människor blir inte riktigt gripbara och påtagligt levande. Han är alltför mycket resonör och debattör. Men han har omsorgsfullt läst sig in i katolsk litteratur, framför allt i psykologisk katolsk förkunnelse av franskt märke, och i demonstrationen av detta förfinade och skarpsynta människostudium ger han sitt bästa. Han har lärt sig att i dess anda teckna den inre kampen, striden mellan människans begär och Guds orimliga, oavvisliga krav, och han förmår avslöja den naturliga människans alla finurligt uttänkta försvarsmedel och självhävdesdriftens hela argan list. Som studie i religiös psykologi har hans roman sitt in-

tesse, sin spänning och sitt patos. Sakrament handlar om det heliga. Den har underrubriken »En roman om kärlek». Den kärlek det är fråga om, är inte amor utan caritas, inte eros utan agape, den paulinska kärleken som inte söker sitt. Mot splittringen, isoleringen, ensamheten finns enligt Stolpe bara ett botemedel, den fullständiga religiösa underkastelsen, trons lydnad.

Gemenskapens problemkomplex har annars en naturlig centralpunkt i den vanliga jordiska kärlekens konflikt- och försoningsmöjligheter. Den saken är *Harald Beijer* inne på i *Så går en dag*, en roman av 24-timmarstyp. Tekniskt sett ligger denna typ bra till för Beijer, som har sin styrka i förmågan att kombinera ihop stoffet, mata på förvecklingarna och ladda upp konflikten, tills en explosion inträffar, vars resultat gör det möjligt att dra de moraliska slutsatserna. För att tillfredsställa sin ömhets hunger och sitt ägandebegär och för att rädda sig ur åldrandets isolering klamrar sig änkefru Arell fast vid sonen Holger, som ingenting är och ingenting gör, viljeförlamad som han blivit i sitt stränga beroende. Han utvecklas till en dagdrivare och önskedrömmare, och i skildringen av hans fantiserande om stordåd och rikedomar har Beijer visat en intuition, som inte är vanlig i hans psykologiskt nyansfattiga diktning. Likaså har han i den unga flickan Merit, som Holger är förälskad i, gjort ett porträtt, som är tecknat med en hos honom sällsynt ömhänthet. Händelseförvecklingen bringas till en dramatisk eruption, som ger nya aspekter på förhållandet mellan modern, sonen och flickan Merit. Men någon tillfredsställande lösning blir inte uppnådd. I grunden kvarstår konflikterna, och det för tillfället uppnådda försonliga slutet har möjliggjorts, inte minst därför att karaktärsteckning och händelseförlopp tillrättalagts så, att den avsedda kombinationen har kunnat komma till stånd. Bokens tes kan uttryckas med orden, att bara den uppoffrande kärleken men inte den egocentriska kan skapa gemenskap och rädda undan ensamhet.

Det är en helt annan intensitet i *Stig Dagermans* grepp om sitt ämne i *Bränt barn*. Huvudperson är ynglingen Bengt, fil. stud. och son till en möbelsnickare. Inledningen, som berättar om moderns begravning, är en styvt gjord situations- och stämningstudie, där de inre konflikterna med psykologisk konsekvens analyseras fram. Bengt har inte varit särskilt bunden vid modern, men nu, efter hennes död, blir minnet av henne heligt för honom, och härtill bidrager inte minst hans vetenskap om att fadern redan tidigare skaffat sig en älskarinna, en medelålders biografkassörska vid namn Gun. Fortsättningen visar, hur Bengt i sin patetiska avsikt att bli moderns hämnare gentemot fadern och älskarinnan själv blir en bedragare. Han förälskar sig i Gun och vinner i förbindelsen med henne ökad självkänsla men tvingas samtidigt in i livslögnen. Man skall, säger han, »i varje ögonblick av sitt liv vara klart medveten om vad ens handlingar innebär och kan få för konsekvenser». Han ägnar sig därför åt analysen av sina reaktioner »med nästan vetenskaplig lidelse». Kärleken till faderns älskarinna tolkar han som ett tillstånd av renhet med den motiveringen, att renhet betyder »att så gå upp i en känsla, att den

bränner sönder alla tvivel, all feghet och alla hänsynstaganden inom en» och »att kunna offra allting utom det enda man lever för». I dessa teser ligger hans självbedrägeri inneslutet. De tangerar existensialismens lära om de räddningsmöjligheter, som den självanalyserade medvetenheten i sig skulle innebära. Dagerman driver fram sin psykologiska tankegång med stor energi och stundom förvånande skarpsynthet, vilket avslöjar, hur allvarligt han låtit engagera sig i konfliktläget. Hans symbolism har här fått en underordnad roll, miljön är endast lätt, men i och för sig säkert antydd, de skilda personerna blir hela tiden sedda från Bengts synpunkt. Det är enbart hans konflikt som Dagerman velat studera och finna lösning på. Den lösning, som uppnås, nämligen att Gun, den gemensamma älskarinnan, förvandlas till en ny moder för Bengt, är emellertid inte övertygande motiverad och innebär ingen lösning i längden, eftersom den förefaller grundad på samma feltolkning av medvetenhetsanalysen som tidigare fört Bengt in i bedrägligheten. Dagermans talangfullhet förnekar sig emellertid inte, och inte heller hans mångsidighet. Den nya romanen är lättillgängligare än hans tidigare, men den har inte den psykologiska bärkraft som det harmoniska slutet vill låta göra gällande.

Psykologien borrar djupare och desillusionen är bistrare i *Sivar Arnérs Egil*. Boken är en enda inre monolog om en dag i läroverksadjunkten Egils liv. Han är frånskild från sin fru Sisela och synes på väg att nöja sig med den resignationens livsföring, som Arnér tidigare formulerat i satsen: att vara nöjd med att inte vara nöjd. Ett bud från Sisela om att möta henne vid tåget rör upp honom inifrån, tvingar fram allt det återhållna, släpper lös scener, repliker, situationer ur det förflutna och lockar honom att konstruera fram det blivande mötets innebörd. Ingen Sisela kommer emellertid med tåget, och det återstår för honom blott att dämpa ner känslorna igen, om det nu kan gå, sedan dagens besvikelser blottat hela vidden av hans ensamhet. För Egil hägrar till slut drömmen om uppgåendet i allt, den längtan efter metafysisk helhet, som var filosofin också i Arnérs förra roman. Egil har under dagen undervisat om den rationalistiskt utrustade romantikern Almquist, som spekulerat om »det hela» och om »ett liv över frågornas liv». Det finns inte så litet av törnroseri också hos Arnér i hans diktnings förening av analytiskt skarpsinne och mystisk längtan till en slutgiltig syntes. En människa, heter det på ett ställe, är »ett kaos av anlag, ett virrvarr av föresatser, en komisk spänning mellan inbillningar och verklighet; ingenting enhetligt, ingenting överskådligt och formuleringsbart, bara ansatser och styckeverk. Och ändå en aning om att allt detta virrvarriga beror på att det leder gångar från henne ut i hela tillvaron, så att hon företräder allting som finns, ojämnt och fragmentariskt men dock överflödande rikt». Den inre monologens stil har varit ett naturligt uttryckssätt i denna bok, därför att den är den introspektiva analysens stil, som vill följa associationsbanorna utåt och inåt, uppåt och nedåt, från nuet blixtnabbt till barndomen och därifrån in i framtiden med dess överflöd av möjligheter. Denna stilart speglar också det splitt-

rade och sönderslitna, som Arnérs diktning i så hög grad representerar. Form och innehåll täcker på detta sätt varandra, och därför har denna skildring av det mänskligt söndergångna fått en prägel av artistisk helgjutenhet.

Man kunde tala om ett Almquistskt drag också i *Fritz Thoréns Äktenskap*, eftersom den är att beteckna som en modern »Det går an». Vad som denna gång skall visa sig gå an, är triangeldramats levnadsform. Thorén är naturalisten bland våra författare, därför att han med eller utan avsikt utför sina romaner som psykologiska laboratorieexperiment. Han tar upp ett psykologiskt fall, konstruerar konflikten så, att han kan läsa ut de mänskliga reaktionerna, fogar in nya obekanta och får nya kombinationer och resultat, tills förloppet anses färdigt och slutsummeringen kan ske. Äktenskap handlar om en musiker, som lever i ett lyckligt äktenskap med en öm och förstående hustru men som inte blir förlöst i sin konstnärliga gärning, förrän han vinner nya, befriande erfarenheter med en älskarinna. Då han alltjämt är bunden vid hem och familj på ett livsavgörande sätt, känner han sig uppspliten av sitt dubbelliv och är nära att förkvävas. Situationen förändras, när hustrun erkänner, att hon i sin tur har en förbindelse. Det har nämligen främst varit det moderliga i henne, som tagits i anspråk av maken, under det att älskaren ger henne passionens upplevelse: »Med honom blir jag en individ och inte bara en legering.» Teoretiskt klaras den erotiska omplaceringen av, helt enkelt genom att man behåller det gamla goda, hem, barn och vänskap, och utfyller sitt liv med det stimulerande nya. Visserligen måste en av bokens personer offras, älskarinnans make, men för de övriga räcker det med en psykisk anpassningsprocedur efter en klargörande generalbikt. Man kan stanna vid status quo utan att befara nevrologiska komplikationer. När det vidare ordnas så, att barnen inte lider men eller det legala hemlivet förändras, behöver man inte ta sedvanliga moraliska betänkligheter med i räkningen. Problemet är löst. Men betecknande nog har Thoréns roman inte givit upphov till någon ny Det går an-debatt. Det beror inte på att frågan skulle sakna aktuellt intresse utan på att Äktenskap i alltför hög grad är ett räknestycke med särfall. Trots den människokunskap Thorén besitter, har det blivit för mycket av laboratorium i hans diktade värld. Han gör läsaren intresserad av sitt konstruktionsbygge men inte av sina figurer. Dem håller han så fast i sin hand och dirigerar så omsorgsfullt, att man inte blir övertygad om att det är vanliga, levande människor man läser om. Men det måste det vara, framför allt i en tensesroman.

Konstruktiv beräkning men också kunnig människoskildring finner man i *Hans Botwids* äktenskapsroman *Mor och älskarinna*. Handlingen rör sig om den frånskilda och omgifna fru Weras dragning till barnet i det första äktenskapet, sedan den passion, som drivit henne till ett nytt äktenskap med fotohandlaren Elvin, ebbat undan. Händelsegången kan te sig som en demonstration av pliktuppvaknande i den moderliga ansvarskänslans tecken, men avsikten är den rakt motsatta. Porträttet av Wera är en studie i kvinnligt maktbegär och

hänsynslös själviskhet, besläktad med Arnérs hätska kvinnoskildringar. När Wera som flicka måste lämna tillbaka en lånad docka, förstörde hon först ansiktet på den för att inte längre behöva sörja över att den inte var hennes. När kärleken till Elvin dämpats, känner hon, att hon inte vill förlora sin son och inte heller undvara den trygghet, som hennes första man kan bestå henne, men för att kunna lämna Elvin måste hon se honom sjunka socialt och mänskligt, så att han blir lika värdelös som en gång den lånade dockan. Botwid har med sin detaljerade, omsorgsfullt beräknade psykologiska konst studerat denna kvinna och hennes halvt omedvetna, intuitiva, i grunden raffinerade tillvägagångssätt med viskningskampanjer, lömska stötar, slingrande omvägar, sluga reträtter och direkta offensiver. Det har blivit en mycket obarmhärtig skildring, vars skilda faser man följer med spänning, men trots detaljrealismen är det någonting som fattas, en psykologisk bakgrund, som ger förklaring till hur typen Wera har kunnat uppstå och därmed kan skänka något försonande åt denna kvinna, som nu framträder enbart som den förkroppsligade egocentriciteten.

Problemet om gemenskap personifieras i *Paul Lindbloms* *Lång hämnd* av romanens jagperson, som under sin skoltid orättvist gått miste om ett stipendium, varigenom hans studier avbrutits, och som sedan inriktar hela sin begåvning och energi på att hämnas den kamrat, som då gick honom i vägen. Båda blir kolleger i samma statliga verk. Där ser det ut, som om den forne antagonisten ånyo skulle slå ut honom vid ett befordringstillfälle. Romanen handlar om hur hämnaren når fram till hämndens ögonblick men avstår från att använda det. Hans rivals hustru har blivit hans älskade, och det är föreningen med henne som leder honom ut ur förkappling och tvångsföreställningar. Hon lär honom leva i nuet och får honom att inse, vad beräkningsfri gemenskap betyder. Skildringen av den självupptagne, i sitt tvångstänkande fångne ämbetsmannen är mycket bra gjord. Mindre övertygande är däremot analysen av hans utveckling till frigörelse, fast Lindblom med metodisk beräkning lagt argument till argument. Den gemenskap, som bokens jagperson vinner, är inte heller någon verklig gemenskap, därför att han själv inte har något väsentligt att ge utan alltjämt omsorgsfullt pysslar om sin mödosamt vunna själsro. I och för sig är detta dock konsekvent, och i varje fall har problemet blivit klart ställt i denna väl berättade roman.

Bland 40-talsdiktarna har novellen varit särskilt omhuldad, den sorts novell som mer är skiss och brottstycke ur ett livsöde än metodiskt uppbyggd förveckling och avrundad helhet. En överblick av denna litteratur får man i samlingen *Moderna svenska noveller*, utgivna av Stig Carlson, där visserligen även äldre författare tagits med, men där huvudparten utgörs av de unga, som trädde fram under krigsåren och i sin diktning visar sig ha märkts av dem. Ofta har deras alster fått sin prägel av amerikanska förebilder, och vad de särskilt har förmått uttrycka, är stämningar, främst av ensamhet och livsångest. Bland dem som även utgivit särskilda samlingar, skall här endast nämnas *Gustaf Rune Eriks*, vars *Din ömhet* är

hunger ytterligare bekräftar denne kräsne stilists förmåga att ge atmosfär åt sina stockholmsbilder. I »Det främmande rummet» har han intensivt återgivit storstadsmänniskans ensamhet och i den självbiografiskt lagda »Blått är det förlorades färg» gör han en originell kavalkad genom sina ungdomsår till ackompanjemang av växlande schlagermelodier. Ger hans bok inte belägg på nya utvecklingslinjer, så vittnar den i varje fall om ett artisteri av stor färdighet.

Med orden färdighet och mognad kan man också karakterisera årets främsta debutverk, *Vilgot Sjömans* roman *Lektorn*. Den handlar om elva personer, som var och en får sina kapitel, där de är huvudagerande och betraktar det gemensamma skeendet från sina särskilda förutsättningar. Sjöman försätter sig i de olika personernas psykologiska situationer för att se med deras ögon och formulera med deras uttryckssätt. Bokens tema är den själsliga ensamheten, den inkapsling i jaget som omöjliggör verklig gemenskap med andra. Lektor Uno Thörner lever ensam med sin son Rolf. Far och son har ingen kontakt med varandra och båda lider av det. Rolf känner sig stå utan mark under fötterna i en värld av hopplöst kaos. Fadern har blivit en hård pliktmänniska, fylld av förblindat självförsvar mot det oförstående som möter honom. Konflikten tillspetsas, då en tillfällig förbindelse, som Rolf i desperation inlett, får följder. Han kommer nämligen härigenom i samma situation som en gång hans far, då Rolf kom till världen. Kvinnan från faderns ungdom finns också med i romanen, som ett otillfredsställt modersbehov hos Rolf, som en ständigt tillbakavisad anklagelse hos lektorn och som verklighet i skepnad av en resignerad blomsterhandlerska, gift med en renhållningskarl. Under romanens gång flyttas positionerna allt närmare. Som drivkraft fungerar den katolske pater Alain, för vilken lektorn i ett avgörande ögonblick öppnar en springa i sitt inre. Genom den strömmar ett nytt ljus fram, omöjligt att skyla undan. Steg för steg tvingas lektorn till en omvärdering och botgöring, som leder honom mot den befrielse, som vinnas, när han får grepp om sitt väsens kärna, den spontana kärleken till sonen, och när han tvingas att inse och erkänna sitt livs nederlag: han får lära sig, vem hans ungdoms älskade verkligen var och vad hon kunde ha blivit som kvinnan i hans liv. När far och son kan se varandra utan bepanstring och i all sin svaghet, har det väsentliga skett. Lektorn vet, att han står allena i livet, men han är ändå inte ensam: »någon har sett honom». Det finns en religiös ton i denna berättelse, mer skymtande än direkt gripbar, tydligast i de kapitel, där pater Alain är med. »Gud. Mina ögon kan icke se dig. Mitt medvetande upplever dig icke. — Men mitt hjärta behöver dig», heter det på ett ställe. I människans värld av ängslig slutenhet finns ett behov över allt förnuft, en längtan efter en Gud med ett ansikte. Detta religiösa drag ger fördubblad intensitet åt själens ensamhet i denna roman, som med rätta erhållit underrubriken *En individualroman*. Sjöman har kanske mot berättelsens slut lagt händelseförloppet en smula tillrätta, men han har annars fört fram skildringen med obeveklig konsekvens och med en realism, som är ovanligt säker, inte minst i dialogerna. Han har lyckats med det som

så många i hans generation försökt men inte förmått, att verkligen gestalta de problem, som man brottas med, och dessutom har han vågat se fram mot en lösning och låta romanen tona ut i hoppfullhet.

Ensamhet och gemenskap finns som ledmotiv också i *Olle Hedbergs Dan före dan*, inledningsvolymen till en ny svit, där förf. för omväxlings skull har en ung flicka till huvudperson. Blenda Heurman är född utom äktenskapet men får ett hem hos sin faster, maka till rådmann Thimlin i en mellansvensk stiftsstad. Hon sätts i läroverk och tar studenten. De åren handlar romanen om. Vad Hedberg koncentrerar sig på, är hur Blenda utvecklas från flicka till kvinna, hur hennes känsloliv blommar upp, hur hennes förhållande till det andra könet tar sig ut. Dan före dan, det är den tid av väntan, av förberedelse och även av övning, som förflyter, tills leken blir allvar och kvinnan har att binda sig vid en man. Det har väckt något av sensation, att Hedberg inte låter Blenda invecklas i något sexuellt förhållande. Men fördenskull kan han inte beskyllas för psykologiskt lättsinne och inte heller för moralistisk nitälskan. Han är helt enkelt realist och berättar om Blenda, så som hon var. Hon är naiv i många stycken, påpekar han, hon är en söt och blyg svensk flicka, läsbegåvad, med naturlig takt och helt tilldragande i sin omedelbarhet. Men hon har en mycket säker intuition, och den får hon användning för, helst som fasterns stående uppfostringsmaxim uttrycks i orden: gör som du vill. Blendas utveckling markeras av en rad pojkar och unga män, som hon repelleras eller attraheras av. Hedberg har med glad inlevelse studerat, vad dessa maskuliner betytt för henne, hur hon reagerar och varför hon reagerar olika. Han har åtskilligt att berätta om unga mäns anfallsteknik och om de olika graderna av motståndsvilja eller mottaglighetslust hos Blenda. När hon till slut träffar magister Hasseldahl, blir det allvar i känslorna, men trots allt håller hon på sig alltjämt. Det finns andra ting, som måste komma före. På ett ställe heter det: »Det är inte lätt att vara en annan människas mening i livet. Det är kärlekens uppgift.» Blenda har mycket att klargöra för sig, mycket som hon måste veta om sig själv och den älskade, innan hon kan överlämna sig. Men hon står vid slutet av dan före dan. Och därmed sätter Olle Hedberg punkt. Hans nya bok har de egenskaper, som man väntar sig: kvickhet, intelligens och stilistisk spänst, men dessutom äger den en ganska betagande grace. Det är Blendas förtjänst. Han har format hennes flickgestalt med mycken varsamhet, och skimret över henne har han också lyckats fånga. Som kontrast till henne har han satt in paret Thimlin, de utbrunna och förtorkade, som bara har döden att vänta på. Ändå kan han inte låta bli att se med humor på fru Thimlin, helst sedan hon blivit änka, och ge henne en liten del av sin livsvisdom. Det blir hennes räddning.

För en del år sedan var den gemenskap, som kallas kollektivet, ganska mycket på modet. I årets litteratur möter man inte den egentliga kollektivromanen, men dess typ tangeras i ett fall, *Tora Dahls Avdelning II*, s. 1-3. Ämnet, gemenskapen i en sjukhussal, är redan det ett fynd, och Tora Dahl har behandlat temat på ett sätt, som för hennes del betecknar ett genombrott. Hon berättar mycket

detaljerat men friskt och aldrig tråkigt om den nyss frånskilda, disharmoniska men i grunden kloka och tappra Karin Strömberg, som råkar ut för en livmoderssjukdom och läggs in på ett stort stockholmslasarett, just då hon tycker sitt liv vara som mest meningslöst. Man får hela tiden se sjukhusvärlden med hennes ögon, som nog i hög grad är Tora Dahls egna, och man lär också i grunden känna Karin Strömberg själv. Det finns både kvickhet och medkänsla, både allvar och ironi, framför allt en intellektuell påpasslighet och en mycket vaken och klar iakttagelse i denna skildring av sjukhusets vardag, av sjukdomens realitet, av läkare och sköterskor och alldeles särskilt av patienterna, vilkas egenheter på gott och ont träder fram så småningom, liksom i verklighetens egen takt, tills karaktärerna blir påtagliga och levande. Tora Dahls bok har en rikedom i själva stoffet, som blir mycket väl förvaltad, främst tack vare den förening av realism och reflexion, som utmärker den. Den förmedlar en levnadsklokhets, som i allt — utom ett oresonligt prästhat — är väl värd att anamma.

Människorna i Tora Dahls bok förenas i en kortare eller längre samvaro och sedan skils de åt, utskrivna eller utburna från sal nummer 3. I vanliga romaner brukar slutet innebära ett uppnått resultat, som författaren grundar på de skildrade händelsernas innebörd. Men är det att lita på? *Walter Ljungquist* har i *Azalea* ställt frågan och samtidigt tagit upp ett tema, känt bl. a. från Pirandello: han låter romanförfattaren Jörgen Bast uppleva, att figurerna i hans bok *Terra incognita* protesterar mot hans behandling av dem. De samlas jämte Bast på en isolerad ö, där de alltså fritt kan utveckla sin individualitet och bestämma sina reaktioner, besluta att rätta till hela romanen och föra den till ett lyckligt slut. Det synes möjligt, bl. a. därför att Bast undanhållit en viktig person, föreningslänken mellan dem alla, den mystiska kvinna, vars namn *Ljungquist* satt som titel på sin bok. Men liksom i Lagerkvists drama om mannen som fick leva om sitt liv går det inte alls som man har tänkt. Människan kan inte länka sitt öde inför livets alla obekanta. Det finns något av dikters trolleri i allt vad *Ljungquist* skriver. Han är realist och romantiker på en gång, han kan verkligen fabulera och han förmår omsluta sin värld med de skiftande halvdagrarnas posei. *Azalea* har också blivit en roman full av grace. Där finns kvickhet och drömstämning, skarp iakttagelse och dunkel symbolik, där finns sagan själv i släkt med den shakespearska *Ardennerskogen*. Och mitt i allt detta vandrar hans stående favoritfigurer, de förälskade ungdomarna, skildrade med gäckeri och ömhet och med ett mollackord tonande i bakgrunden. I allt sitt leklygne är *Azalea* präglad av *Ljungquists* artistiska raffinemang, och det är inte lätt att finna hans innersta mening med denna dubbelbottnade roman, men kanske vill han demonstrera, att man aldrig kan förstå ett människoöde genom att renodla det. Först helheten ger lösningen. Men vem kan nå fram till helheten?

I ensamheten förtvinar människan. Men inte heller gemenskapen i och för sig skänker henne förlösning. Först när gemenskapen blir till broderskap, kan den mänskliga samvarons fredsrrike förverkligas.

Så menade nomadfilsofen *Harry Martinson*. Han håller inte längre på sin gamla nomadism, fast han inte kunnat finna, att någon annan lära synes vara bättre ägnad att förverkliga hans franciskanska broderskapsideal. Han har skaffat sig tillfälle att ånyo grubbla över människornas underliga samvaro, när han tagit itu med att berätta om de svenska vägarnas luffare, som i asfaltens och motorismens tid kan vara värda att få sin rapsod. Boktiteln *Vägen till Klockrike* är hämtad från en riktig vägskylt, som Martinson en juni-natt passerat utan att dock slå in på den led, som förde till byn. Klockrike har förblivit en klang i hans inre, ett drömställe att fantisera om, symbolen för vandringarnas ouppnådda mål. Hans skildring av luffarna har också vävts samman med dröm och tanke och poesi. Den är fylld av Martinsonsk charm. Som en sorts huvudperson uppträder f. d. cigarrmakaren Bolle, vilken till följd av tobakshandlingens industrialiserande drivits bort från sitt hedervärda hantverk och blivit landsvägsivrare, när han inte kan emigrera till Staterna. Martinson har ett mycket underhållande inledningsavsnitt om cigarrmakarier, beskrivet närmast som skön konst. Där prisar han bl. a. den goda cigarren på bekostnad av cigarrettrökandets jäktiga, otillfredsställande, »fortflydda» konst. Här är man framme vid ett huvudmotiv i boken. Luffaren betecknas nämligen som den levande protesten mot den nervösa iverens tillvaro, mot resultatjagandet och gärningssjukan och den människotyp, som får beteckningen »prestationernas farisé». Luffarna var de konsekvent strejkande, och vad de protesterade mot, var den plågarlusta, som har förbundits med kravet, att människan skall arbeta. Boken ger i rapsodiska avsnitt scener och situationer ur luffarnas liv, och man får se deras tillvaro på ett sätt, som kastar om perspektivet. Luffarna skildras som ett mycket fredligt släkte, som råkat få vandringslusten i blodet. De blir hunsade och föraktade, det är priset för deras tillvaro. Huvudvikten lägger Martinson vid den fruktan, som behärskar både luffarna själva och de bofasta gentemot luffarna. De bofasta är grundlöst misstänksamma, luffarna oförskyllt misstänkta. Så blir förhållandet mellan gårdarnas folk och vägarnas ett exempel på människornas onödiga och huvudlösa främlingskap mot varandra. Luffarnas egen värld företer dock inte heller bilden av något enhetligt broderskap. Martinson beskriver, vad han kallar olika »luffarskolor», från matluffarna, som bara tänker på födan, till de filosofiska luffarna, som håller sina populärföreläsningar vid tegelbrukens sovplatser. Enligt en annan inledningsgrund skiljer han på härads-skolan, landsvägsskolan o. s. v. ända till den djupt föraktade järnvägsskolan, bestående av tågresa och penningtiggande stationssamhällsluffare. Med arbetslöshetstiden började marknaden förstöras för luffarna, vilkas tillvaro förfuskades till enbart bettleri, och när det nya välfärdssamhället tog vid, fanns det inte längre rum för dem. Martinson har ingen större veneration för samtidens fina ålderdomshem och skyddsinnrättningar: »Det står ingenting om hopförest fattigvård i Bibeln. Där står bara om kärleken till nästan. Allt det som kallas Det Allmänna har uppstått därför att nästan har vänt ryggen åt nästan. Alla smet in i massan för att de skulle slippa per-

sonligt besvär med nästan.» Poeten och individualisten Martinson ger i stället, i slutkapitlet »Karon i luren tutar», en vision av den märkliga luffaren och skolgrundaren Sandemans färd på dödsfärjan ut i den oändliga rymden, tills han får återvända till jorden och reinkarneras som son till en brasiliansk botokudukvinna en dag vid regntiden, när carayaaporna slåss i de höga kronorna och en skara ararapapegojor glatt skriar i móraträden. Det är ett Martinsonskt slut på en mycket Martinsonsk bok. Vägen till Klockrike är fylld av hans lyriska innerlighet, hans människointresse, hans filosofiska lust och hans vänliga humor. Också den är en bok om ensamma människor och om gemenskapens svårigheter. Men den är tänkt och skriven på ett sätt, som gläder sinnet och värmer hjärtat.

LANDSORGANISATIONEN 50 ÅR

Av professor GUNNAR HECKSCHER

Fackföreningsrörelsen kan utan överdrift betecknas som den mest betydelsefulla maktfaktorn i Sveriges ekonomiska liv just nu. Intet enskilt företag och ingen sammanslutning av sådana kan mäta sig i inflytande och betydelse med den organisation, som behärskar större delen av produktionsfaktorn arbete i svenskt näringsliv. Vid en jämförelse med utlandet framstår den svenska fackföreningsrörelsen om icke såsom enastående så dock såsom osedvanligt betydelsefull. Dess medvetande om sin makt och betydelse är också stort, och det kompletteras av en alltmera markerad känsla av ansvar vid maktens utövning. Hur rörelsen under sin ännu ej hundraåriga livstid uppnått denna ställning är ett av de viktigaste och intressantaste problemen i modern svensk socialhistoria.

Ragnar Casparssons bok »LO under fem årtionden» är en minneskrift. Som sådan är den osedvanligt innehållsrik och grundar sig på ett forskningsarbete, som ur många synpunkter ter sig imponerande. Att själva karaktären av minnesskrift medför vissa olägenheter är knappast författarens fel; den har för övrigt också vissa fördelar. Det har sitt intresse att göra en jämförelse mellan detta arbete och Jörgen Westerståhls gradualavhandling »Svensk fackföreningsrörelse», vilken för övrigt alltför sällan citeras av Casparsson. Westerståhls framställning är objektiv, försiktig och analytisk; den undviker alla subjektiva värderingar av vad som skett och sker men går å andra sidan in på de grundläggande samhällsproblem, varav fackföreningsrörelsens tillväxt endast utgör en del. Casparsson är icke rädd för att uttala personliga åsikter eller fälla ganska kraftiga omdömen om både den ena och den andra företeelsen. Han utnyttjar i avseende på senare år framgångsrikt ehuru anspråkslöst egna intryck och erfarenheter. Å andra sidan är hans synfält mera begränsat. Man skulle kunna säga att han ser fackföreningsrörelsen mindre som en

samhällsfaktor än som ett samhälle, och alla andra samhällsföreteelser bedömas uteslutande efter den positiva eller negativa roll de spelat för rörelsen. Materialsamlingen är värdefull för framtida forskning även i den mån författaren själv icke helt och hållet dragit slutsatserna ur sitt material, medan det skickliga skrivsättet och den personliga kraften i framställningen hindrar denna att bli tröttande trots den stora mängden av insprängt källmaterial.

Bokens uppdelning i två band, ett per kvartssekel, är i stort sett naturlig. Även om gränsen icke går precis vid den första tjugofemårsperiodens slut — något som författaren inte heller vill göra gällande — kan man likväl säga, att arbetets första del behandlar fackföreningsrörelsen och landsorganisationen som en ecclesia militans, medan den senare handlar om ecclesia triumphans. Vad som i början av arbetet främst slår en nutida läsare, kanske därför att det så starkt betonas i denna och andra minnesskrifter, är det oersonliga motstånd som fackföreningsrörelsen till att börja med mötte från arbetsgivarnas och samhällets sida. Det var fråga om en ovilja mot organisationsväsen i allmänhet, mot arbetarnas föreningar i synnerhet, mot organiserade arbetsnedläggelser och mot alla slags försök till lönerörelser från de anställdas sida. I belysning av nutida erfarenheter har man svårt att förstå arbetsgivarnas och de borgerliga politikernas inställning. Men samtidigt framgår också tydligt, att detta orimliga motstånd övervanns förhållandevis snart. Redan vid tiden för storstrejken hade arbetsgivarna så pass fullständigt vant sig vid arbetsmarknadens organisation att de icke gjorde några försök att slå sönder den fackföreningsrörelse, som så grundligt fått uppleva »nederlagets nesa och bitterhet». Delvis berodde detta sannolikt på allmänpolitiska omständigheter, som Casparsson icke berör. Men det vill nog också förefalla som om man på arbetarhåll efter storstrejkens slut var benägen att underskatta de landvinningar som rörelsen tidigare gjort och trots allt hade möjlighet att bevara.

Intressant är också att konstatera, att åtskilliga personer, vilka senare gjort sig kända för utpräglad borgerlig inställning, under detta skede reagerat mot arbetarfientliga åtgärder och uttalanden. Casparsson redovisar detta med stor ärlighet, vilket är så mycket värdefullare som säkerligen icke många inom arbetarrörelsen ha reda på exempelvis att Ernst Trygger uppträdde mot Åkarpslagen vid dess tillkomst, att Gösta Bagge tog arbetarnas parti i Mackmyrakonflikten och att Gustaf Cassel uttalade sig om fackföreningsrörelsens insatser i så starkt positiva ordalag, att ett citat av honom rent av satts som motto på första bandet av Casparssons skrift. Detta visar tydligt vad som eljest alltför ofta fördöljes, nämligen att gångna tiders borgerlighet i själva verket har föga gemensamt med våra dagars konservativa politik.

Ett annat faktum som icke nog ofta kan understrykas är den starka ansvarskänsla som fackföreningsrörelsens ledande män visade redan under detta tidiga skede. Av Casparssons liksom av Westerståhls framställning blir det tydligt, att ledningen nästan från första början var både försiktigare och mera realistisk i sitt betraktelsesätt än

arbetarrörelsens breda lager. Det var sannerligen icke fråga om att fackföreningsledarna »agiterade fram» någon revolutionär stämning som var främmande för arbetarnas egentliga natur. Tvärtom hade de den utomordentligt svåra och otacksamma uppgiften att tygla den revolutionsstämning som fanns och åstadkomma ett rejält vardagsarbete utan att göra slut på entusiasmen. Den våldsamma kritik de därvid icke sällan fingo röna försvårade i hög grad deras arbete, och det visar sig hos Casparsson tydligt, hur bristen på auktoritet över de egna redan mycket tidigt minskade landssekretariatets möjligheter att vinna resultat i sina förhandlingar med arbetsgivarna. Bakgrunden till våra dagars centralisering kan spåras redan under 1900-talets första årtionden.

Om fackföreningsrörelsen under det andra skedet kan betecknas som en ecclesia triumphans, betyder detta ingalunda att dess strider äro slut och alla segrar definitivt vunna. Däremot blir det under denna period mer och mer uppenbart att striden måste föras på två fronter: dels mot arbetsgivarna, dels i lika hög grad mot den ansvarlösa kommunistiska oppositionen inom rörelsen själv. Även det senare momentet skildrar Casparsson con amore, och han avslöjar obarmhärtigt det meningslösa och farliga i kommunisternas politik. Hans sammanfattning av 1928 års gruvarbetarkonflikt är belysande: »Genom konflikten förlorade gruvhanteringen i det närmaste 800,000 arbetsdagar. Gruvarbetarna ruinerade sitt förbund och satte sig i skuld till Landsorganisationen, som utom stadgeenligt understöd på närmare 500,000 kronor bidrog med 118,000 kronor, vilka hopbragts genom en frivillig insamling. Den kommunistiska enhetskommittén bidrog enligt Fackföreningsrörelsen med 357 kronor. I konfliktunderstöd betalades sammanlagt 2,16 miljoner kronor. Stridens långvarighet och bitterhet berodde icke i första hand på ekonomiska motsättningar. Politiska och psykologiska synpunkter trädde i förgrunden.»

En annan intressant upplysning på samma område men av något annat slag lämnas i framställningen av det andra världskrigets utveckling. Här offentliggöres utdrag ur ett brev, som Sven Linderot på kommunistiska partiets uppdrag riktade till landssekretariatet sommaren 1943: »Så länge kriget fortsätter är det nödvändigt för arbetarklassen att samordna sina strävanden med alla övriga grupper och skikt bland folket, även de borgerliga, som vill försvara den nationella oavhängigheten och bevara freden. I den situation krigsförhållandena skapat kan i olika hänseenden en viss återhållsamhet i fråga om kampen för egna intressen vara nödvändig även för arbetarklassen, för att inte åstadkomma splittring av de krafter, som måste hålla samman mot yttre fiender.» Casparsson konstaterar ej utan bitterhet, att det var överväganden av just detta slag som för- anledde den av kommunisterna blott något år senare så bittert bekämpade »lönestoppspolitikerna».

Intressanta upplysningar lämnas också rörande den episod, då i september 1941 August Lindbergs uttalande om de norska övergreppen i Norge stämpades på regeringens initiativ. Det blev framförallt utrikesministern, Christian Günther, som gjordes ansvarig härför. Cas-

parsson, som själv tog del i diskussionerna med anledning av denna händelse, avslöjar emellertid att det icke var utrikesministern utan statsministern som i själva verket förde blåpennan (också om de båda utan tvekan samrätt i ärendet) och styrker även utrikesministerns påstående att Lindberg själv lämnat sitt medgivande till förändringen, låt vara att han i dåvarande läge måhända icke hade något annat att göra.

Trots bokens omfattning skulle man likväl på vissa punkter i framställningen av den senaste tidens utveckling önska litet mer än författaren ger sina läsare. När han hastigt konstaterar fackföreningsrörelsens ändrade inställning till kollektivavtalslagen skulle man ha önskat antingen ett erkännande att den ursprungliga ståndpunkten grundade sig på missuppfattning eller också en mindre lakonisk förklaring till att läget förändrats. Likaså är det med en viss förvåning man konstaterar, att 1945 års metallkonflikt omnämnes endast i förbigående; man kan väl utgå ifrån att Casparsson på den punkten skulle ha kunnat lämna lika intressanta upplysningar som i fråga om många tidigare och mindre betydelsefulla sammandrabbningar. Sannolikt är det väl taktiska och personliga hänsyn som avhållit honom.

Det stora bildgalleri som åtföljer framställningen har säkerligen ett ej obetydligt värde. Mera tveksam ställer man sig till de personskildringar, vilka ges i ett löst infogat kapitel i slutet. Icke så som skulle dylika skildringar i och för sig vara onödiga; men vad man får är knappast mera än en rad tämligen konventionella omdömen, närmast av den typ som brukar inflyta i nekrologer. Det hade måhända varit bättre om färre personer tagits med och dessa i stället behandlats grundligare och på ett färgrikare sätt. Något skymtar igenom när Casparsson talar om sådana arbetarledare som Edvard Johansson och Per Bergman, men på det hela taget får man alltför litet veta om egenskaperna hos de utpräglade personligheter som stått i spetsen för svensk fackföreningsrörelse.

SVERIGES UTRIKESPOLITIK UNDER FÖRSTA VÄRLDSKRIGET

Fil dr *Karl Hildebrand* har hemställt om plats för efterföljande diskussionsinlägg:

Bland recensionerna av andra delen av mitt arbete om »Gustav V som människa och regent» sätter jag helt naturligt särskilt värde på dem, i vilka ett erkännande gives åt min strävan att vidga vår kännedom om framför allt tiden från hösten 1911 till ungefär mitten av 1920-talet och lägga delvis nya synpunkter på händelseförloppet. Jag är därför synnerligen tacksam för professor Håstads uttalanden i nionde häftet av *Svensk Tidskrift* för år 1948; och vad jag här nedan anför utgör allenast ett diskussionsinlägg i en betydelsefull fråga — frågan om den svenska utrikespolitiken under första världskriget.

Professor Håstad anser sig i min bok finna bekräftelse på att den svenska regeringen såväl till Storbritannien som vid Italiens inträde 1915 i kriget på ententesidan »uttalat vissa hotelser om svenskt samgående mot Ryssland resp. med Tyskland. — — — Utrikesminister Wallenberg har tidigare låtit förstå att denna svenska attityd intogs av månhet om det neutrala 'blockets' styrka, och kanske trodde sig den svenska regeringen kunna nå vissa utfästelser från de krigförandes sida genom detta hotspråk.» Håstad tillägger: »Likafullt har en senare tid svårt att förstå dessa åtbörder och deras yttersta syften.» Till stöd för sin uppfattning om »hotspråk» kan han hänvisa till utrikesminister K. A. Wallenbergs uttalande till engelske ministern strax före Englands fullständiga brytning med Tyskland, att han högeligen befarade, att »om Storbritannien förenade sig med Ryssland, Sverige skulle nödgas sluta upp på den andra sidan» (se sid. 160 i min bok). Då utrikesministern under hela kriget framträdde såsom en övertygad ententevän och vid ett tillfälle drev denna sin inställning alldeles för långt (sid. 215), är hans anförda yttrande ganska överraskande. Man får emellertid uppmärksamma, att han ej sällan kom med koncentrerade uttalanden av överraskande slag utan att ha övertänkt dem tillräckligt noga. Jag har emellertid i boken antytt en möjlig förklaring. Churchill kom med förslag att låta en engelsk flotta tränga in i Östersjön för att möjliggöra en rysk landstigning i Tyskland (sid. 178). Planen kom aldrig till utförande, men rykten om Östersjöområdet som primärt krigsområde hade måhända kommit till den svenske utrikesministerns kännedom och påverkat hans omdöme.

England bröt med Centralmakterna utan att detta minskade konung Gustafs eller den svenska regeringens bestämda önskan att upprätthålla neutraliteten. Professor Håstad anför också flera exempel på att Sverige kategoriskt avvisade tyska försök att draga det in i kriget på centralmaktssidan. Några hotande ord framfördes aldrig till Italien, ehuru man där gjorde sitt bästa att tolka svenska brev och noter på sådant sätt. Hur svårt det var att komma ifrån ententekabinettens misstro belyses av, att konungens fosterländska tal vid pansarbåten Sveriges sjösättning genast uttyddes som bevis på att vårt land var berett att gå in i kriget (sid. 189). Konungens och regeringens uppfattning gick helt enkelt ut på att ju flera stater som kastade sig in i kriget, dess längre komme det att vara och dess svårare bleve det att ernå en säker fred. Denna syn på läget var säkerligen fullt riktig.